

БЕЛАРУСКІ АФАРЫЗМ VS БЕЛАРУСКАЯ ПАРЭМІЯ

Прыказкі і афарызмы, падобныя як блізняты, існуюць паралельна, кантактуючы, перасякаючыся і, калі хочаце, недзе нават канкуруючы паміж сабой. Мудрасць думкі і мінімалізм у яе выражэнні збліжаюць гэтыя моўныя формулы, і таму, бывае, афарызмы пераходзяць у прыказкі, на ўзор прыказак ствараюцца шматлікія афарыстычныя выслоўі, прыказкі могуць стаяць пачаткам-штуршком аўтарскага выслоўя: *Пераначуем – болей пачуем. А пад дзвярамі пастаяць – яшчэ будзе што дадаць (А. Ліхадзіеўская). І, здараецца, цяжка размежаваць, дзе аўтарскае (афарызм), а дзе народнае (прыказка). У пацвярджэнне сказанага: Не чапурыся, качка: салавейкам ці дроздзікам не станеш; Па прыродзе шпак, а выпендрываецца, як калібры; Дзе рукі і ахвота, там вялікая работа; Паставіш мэтэ – знойдзецца і цяга; Бацькаўшчыны не купляюць і не прадаюць; Куды б цябе ні завяла дарога, не забывай бацькоўскага парога.*

І ўсё ж такі ёсць і тое, што розніць парэміі і афарызмы. Гэта найперш іх генезіс: афарызмы – літаратурнага паходжання і, значыць, маюць аўтара, прыказкі – прадукт народнай творчасці.

Быў жа Нехта (адзін ці некалькі) Недзе (у канкрэтным месцы або ў многіх лакацыях) Некалі (сотні годоў або дзясяткі месяцаў назад), хто, паспяшаўшыся, нарабіўшы памылак, набіўшы гузоў, вывеў-канстатаваў: *“Ніхто не зробіць горш сабе, чым сам сабе”*. Так і нарадзілася прыказка. Згубіўшы гаспадара, магчыма, крыху відазмянялася, распаўсюджвалася вусным шляхам, фалькларызавалася.

У афарызмах вядомы іх аўтар, яго светабачанне, час, абставіны стварэння выслоўя. Пеле ўзнікнення афарызма практычна не ўплывае на яго функцыянаванне. Выслоўе якім узнікла, такім і існуе, а працяг яго жыццяздольнасці абумоўліваецца шматлікімі фактарамі. Спадзяемся, што вякамі будзе ва ўжытку наступныя беларускія акрэсленні-празрэні: *Творчасць – гэта і ёсць спосаб на несмяротнасць (У. Калеснік); Людзі прыдумалі час, бо яны самі – рэч канчатковая (С. Шаўцоў); Спіць сіла ў глыбіні мільёнаў, а кожны паасобку – гном (С. Законнікаў).*

Чалавек, яго характар, нораў, паводзіны, светаадчуванне былі і застаюцца аб’ектамі даследавання не толькі ў навуцы, іх таямніцы спасцігаюцца і літаратурнымі майстрамі, якія адкрываюць для нас усё новыя і новыя грані людзей і людскага/нялюдскага ў свеце. І дзеляцца сваім бачаннем. Так нараджаюцца афарызмы, аўтарскія выслоўі, якія могуць быць суб’ектыўнымі, нават парадаксальнымі, але заўсёды ярка-запамінальнымі: *Запалілі свечку, а вакол сляпыя (Н. Гальпяровіч); “Сярэдніх” шмат... І “левых” з “правымі” – бракуе шчырых сярод нас! (З. Марозаў); Вялікая Душа даецца не дзеля вялікіх ведаў, а дзеля вялікага болю (Г. Багданава).*

Лічыцца, што прыказкі ў параўнанні з афарызмамі характарызуюцца большай шматзначнасцю і частотнасцю прымянення. Гэтаму ў значнай

ступені садзейнічае іх пераносны сэнс, а таксама рытмічная арганізацыя – такія выслоўі лёгка запамінаюцца і ўзнаўляюцца. Толькі ўявіце сабе тую полісітуацыйнасць, пры якой да месца будзе ўжыванне наступных парэмій: *І навостраны нож іржавее, калі ў рукі не бярэш; Каму стала на юшку, таму стане і на пятрушку; Кожная птушка ляціць у сваю чараду.*

Афарызмы ж не валодаюць здольнасцю да шматзначнага ўжывання па прынцыпу аналогіі, паходжанне надае ім выключна асобны характар. Чытаем афарызмы Г. Марчука: *Радасць ад таго, што бачыш жывога слана, знікне, калі ўбачыш мёртвага голуба; Душа – маці характару, настаўніца нораву; Жыццё – наступства і вынік кахання.* З імі можна пагаджацца, можна не пагаджацца, для некага яны арыенціры, для некага неспадзяванкі. Гэтыя формулы адлюстроўваюць светабачанне і светапогляд канкрэтнага чалавека, пісьменніка-філосафа, яны індывідуальныя, і ў той жа час яны ў агульнай скарбонцы беларускай (і не толькі) афарыстыкі.

Адносна тэматыкі нашых прыказак і афарызмаў. Першыя, адлюстроўваючы жыццёвую мудрасць беларусаў, закранаючы розныя аспекты жыцця чалавека, у большасці сваёй маюць маральна-практычны, рэкамендацыйны характар: *Двум багам не служы; За мухай не ганяйся з абухам; Пільнай таго, з чаго хлеб ясі; Не конь, дык у сані не запрагайся.* Тэматыка афарызмаў шматгранная. Так, напрыклад, праца “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў” Н.Е. Гаўрош, Н.М. Нямковіч змяшчае 45 тэматычных груп, сярод якіх “Чалавек, яго існасць, вартасць, значнасць; месца на зямлі”, “Шчасце, каханне, вера, вернасць, любоў”, “Мір і спакой; вайна, змаганне, перамога; ахвяры” і інш.

У аснове беларускіх прыказак народная мова, таму іх лексікон нярэдка ўключае гутарковыя, гаворкія, самабытныя словы, лексіку з ацэнным значэннем: *Маўчанка не пумыць, а ліха патушыць; Бачыць вока, дзе пячэцца кока; Знайка на дарожцы бяжыць, а нязнайка на печы ляжыць;* паводле сінтаксічнай формы гэта заўсёды сказы, простыя ці складаныя: *Нябітаму няма чаго плакаць; Пакора не знае гора; Упярод не лезь, заду не аставайся, сярэдзіны трымайся; Што сабе не міла, таго і другому не зыч; Не плюй у мора: вады ў ім не прыбудзе.*

Інакш у афарызмах. Тут частыя алюзіі (*Калі народ не хоча слухаць, не трэба лезці на Парнас (З. Марозаў); Для воўка выць ці не выць – тое, што “быць ці не быць” (А. Вяцінскі); А мне мой кут – навечна Мекка, ды і Галгофа разам з тым (П. Броўка),* што праз інтэртэкстуальныя сувязі дазваляе раскрыцца афарызму больш поўна і ярка. Відавочнай з’яўляецца і метафарычнасць значнай колькасці афарыстычных выслоўяў: *Былое гукнеш – сто раз адзавецца, наступнае клікнеш – адказу няма (С. Законнікаў); Лёс паэтаў – крыж (Н. Гілевіч); Будзёнічыну не паднядзеліць (В. Шпакевіч).* Афарызм можа грунтавацца на моўнай гульні, якая звычайную на першы погляд думку ператварае ў запамінальнае выслоўе: *Адным ляцець высока, ходам крэсным – паўці другім, хто розумам аглух (А. Звонак); Была б свіння, а лужа будзе (У. Корбан); Крылаты заўжды асмяецца бяскрылы (Н. Мацяш).* У такіх і падобных выслоўях ёсць “сэнсавыя пустоты”, якія

заахвочваюць, падштурхоўваюць нас да запаўнення. У сэнсавай структуры афарызмаў можа быць парушэнне прычынна-выніковых сувязей, якое выклікае алагізм паняццяў – парадокс. Такое наўрад ці сустрэнеш у прыказках.

Асобна варта сказаць пра сінтаксічную арганізацыю афарыстычных выслоўяў. У адрозненне ад прыказак (яны заўсёды толькі аднасказавыя адзінкі) афарызмы больш мабільныя ў гэтым плане. Канешне, найчасцей афарызмы рэпрэзентуюць сябе ў выглядзе розных тыпаў сказаў (гэта пацвярджаецца шматлікімі прыкладамі), аднак жа сярод іх можна сустрэць даволі разгорнутыя структуры – звышфразавыя адзінствы, перыяды і нават цэлыя тэксты (афарызмы-макрантэксты, афарызмы-макратэксты). Майстрамі ў стварэнні апошніх назавём Максіма Танка, Пімена Панчанку, Алеся Разанава.

Класічны афарызм па знешняй форме – гэта чыстае суджэнне, таму афарыстыка працуе, уздзеінічае часцей не вобрамай, а думкай. Аднак жа паколькі афарызм з’яўляецца прадуктам славеснай мастацкай творчасці, у аснове якой ляжыць мысленне вобрамай, то і ў афарызме прысутнічае вобразнасць, якая хаваецца за суджэннем.

Можна зрабіць пэўныя падагульненні. Калі афарызмы ўзнікаюць, каб інтэрпрэтаваць і асэнсаваць тое і тых, што і хто вакол нас, выразіць суб’ектыўныя адносіны пэўнай асобы да свету, то прыказкі, адлюстроўваючы народны вопыт, з’яўляюцца пэўнымі рэкамендацыямі. І гэтым тлумачацца асноўныя адрозненні паміж імі.

А што ж яднае аналізаваныя моўныя формулы? З’яўляючыся двума бакамі аднаго медаля, і афарызмы, і прыказкі робяць агульную справу, вырашаюць пэўную задачу – будзяць думку, вучаць жыць па-людску, падказваюць правільны выбар, мацуюць дух і душу, сілкуюць розум.

У беларускай афарыстыцы і ў беларускай парэміцы, у сістэме характэрных для іх вобразаў, эталонаў, стэрэатыпаў (у кожнай па-свойму) вербальна акрэслена светабачанне і светаразуменне беларусаў, наш менталітэт. Беларуская афарыстычная парадыгма – гэта парадыгма розуму і роздуму, працяг таго, што робяць нашы парэміі. І ў афарызмах, і ў прыказках утрымліваецца важная інфармацыя і каштоўнасць вечнага, пазачасавага характару. Значыць, гэтыя “моўныя далікатэсы” павінны захоўвацца як састаўная частка нацыянальнай культуры.

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склаў Ф.М. Янкоўскі. – 3-е выд. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992

2. Гаўрош, Н.В., Нямковіч, Н.М. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў // Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч – Мінск : Вышэйшая школа, 2012

3. Кулишкіна, О.Н. Афоризм // Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий. – М. : Издательство Кулагиной, 2008.